

Віктор Брехуненко

АДВОКАТСЬКИЙ ХЛІБ: ЗАРОБІТКИ АДВОКАТІВ У ГЕТЬМАНЩИНІ

У статті досліджено платні особливості за адвокатські послуги в Гетьманщині. Проаналізовано стратегії адвокатів та клієнтів, видатки на ведення справ у судах, структуру оплати праці адвокатів, залежність заробітків від типу судових справ, конфліктні ситуації, які виникали між адвокатами і клієнтами з приводу платні. Адвокатські винагороди розглянуто на тлі тогочасних доходів посадовців та вписано в масштаб цін.

Ключові слова: адвокати, клієнти, Гетьманщина, винагорода, судова система.

Поява та розвиток адвокатських практик у Гетьманщині стало цілком закономірним, ба навіть неминучим явищем. Впливало це як із природи самої ранньомодерної Української держави, так і з логіки розвитку українського судочинства загалом, починаючи з XVI ст. Адвокатська діяльність у Гетьманщині постала на перетині успадкованої старовини та впровадження новацій, породжених радикальними змінами в суспільстві, принесеними відновленням української державності. Надзвичайна розвинутість в Україні адвокатури в другій половині XVI — першій половині XVII ст. виконала роль фундаменту для існування та еволюції адвокатських практик Гетьманщини.

На сьогодні тематика платні за адвокатські послуги в Гетьманщині не досліджена, тому вона і визначається **завданням цієї статті**.

Питання вартості адвокатських послуг часів Гетьманщини у документах доволі затуманене. Більшість збережених судових справ не містять жодної інформації. Правда, іноді трапляються загальні фрази про достойну платню, як-от у скарзі бунчукового товариша Костянтина Лизогуба (1750) до Генеральної військової канцелярії на свого адвоката Іллю Квітницького: «І хоча він, Квітницький, і судних промов не говорив, однак, я йому і без праці за написання тільки судових чолобитних достойну дав винагороду»¹.

Слабка присутність у судовій документації тематики адвокатської платні може бути пояснена кількома основними причинами. Передусім, слід зазначити, що Третій литовський статут та інші успадковані з попередніх часів джерела українського права не зобов'язували клієнтів та адвокатів фіксувати розрахунки між собою

в публічних актах, представлених до суду. У часи ж Гетьманщини цю сферу також не намагалися зарегулювати. Принаймні у численних судових справах, де фігурують адвокати, не вдалося виявити бодай опосередкованих вказівок на появу якихось правових норм стосовно порядку оформлення фінансових зобов'язань клієнта перед адвокатом. Мовчать і «Права, за якими судиться малоросійський народ».

Водночас не можна обійти увагою той факт, що значна частина світських адвокатів, зокрема більшість родичів (чоловіки, діти, зяті, небожі та ін.), за визначенням, мали виконувати свої функції (і виконували) формально безкоштовно. Платнею для них (і немалою!) були особисті чи родинні матеріальні вигоди, негайні чи потенційні, які передбачалося отримати у разі тріумфального завершення судового процесу. Бо ж здебільшого справи, за які бралися родичі, стосувалися нерухомого чи рухомого майна. З великою долею ймовірності можна стверджувати, що не отримували спеціальної платні й адвокати-монахи. Складно ж бо робити протилежне припущення, адже такі адвокати захищали інтереси виключно своїх монастирів чи епархій. Тож виглядає цілком природним, що вони мусили очікувати лише відшкодування різноманітних витрат на судовий процес. Ясна річ, можна було свідомо завищити видатки, зокрема на харчування, але це питання вже, швидше, з моральної сфери.

На розмір та особливості оплати праці адвоката впливала низка чинників. Деякі з-поміж них були базовими. Клієнти просто таки неминуче мусили брати їх у розрахунок. Передусім це так звані судові «наклади» або офіційні видатки на ведення судового процесу, які в будь-якому разі мали понести позивачі та відповідачі й на розмір яких суттєво впливало призначення чи ні адвоката. Практика судочинства Гетьманщини передбачала внесення офіційної платні практично за

¹ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі — ЦДДАК України). — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 10586. — Арк. 2.

кожну судову процедуру, яка стосувалася обох сторін чи котроїсь із них². Позивач і відповідач мусили відшкодувати кошти паперу, чорнила, платити писарям та канцеляристам за написання потрібних паперів, виготовлення копій, засвідчення документів, оформлення на письмі судових промов. Окремо оплачувалися судові витрати, пов'язані з виїздом вістових козаків до сторін з розпорядженням суду, а також (якщо таких дій потребував судовий процес) і спеціальних уповноважених для проведення слідства, доправлення до суду підозрюваних, межування земель тощо.

Своє отримували і свідки. Офіційно платився «пересуд» судді за розправу та виписування присуду чи витягу з нього для майбутнього апеляційного подання. Суддя потім мав ділитися по справедливості між «суддівською колегією». Ще однією статтею видатків зазвичай були неофіційні «поклони» суддям, підсудкам та іншому персоналу судів, часто практиковані в українських судах. Зрештою, поважним тягарем лягали на плечі підсудних подорожні витрати, оренда житла та харчування, особливо враховуючи той факт, що більшість процесів, особливо майнових, тривала роками.

Взявши адвоката, клієнт позбавлявся марудних клопотів особисто оббивати пороги суду, кланятися писарям та канцеляристам, клопотатися про виїзд слідчих, доправлення свідків та ін. Усі папери від клієнта тепер писав адвокат. Доводилося платити лише за виготовлення копій, засвідчення документів, написання вироків та витягів із них. Якщо таланило взяти адвоката з місцевих, відпадала потреба оплачувати йому оренду житла та харчі. Особливо важливо це було, якщо справа слухалася у Глухові, де резидував гетьман та функціонували найважливіші судові інстанції — Генеральний військовий суд, Генеральна військова канцелярія, а в 1722–1727 рр. — Малоросійська колегія. Проживання у столиці приїжджих через вищий попит на квартирування мало бути дорожчим, ніж деінде. Це добряче било по кишені клієнтів, надто у випадку затяжних справ, які вимагали кількарядового приїзду й тривалого перебування. Як скаржився, приміром, у 1724 р. гадяцький полковник Михайло Милорадович, його адвокат «Самійло Качановский третій вже місяць залишається в Глухові»³. Чотири рази мусив їздити до Глухова ієромонах Йоаникій Занковський (1729), який виконував функції адвоката Ніжинського Благовіщенського монастиря у справі його оби-

телі проти бунчукового товариша Симеона Ширая за володіння млином⁴.

Тож обчислення можливої платні адвокатам мало так чи інакше враховувати усі розглянуті вище реалії. Ну й, звісно, спільний знаменник підводили під розрахунки міра складності справи, ймовірність її швидкого завершення чи, навпаки, тривалого провадження (на роки), виходячи зі специфіки судочинства у схожих випадках та перспективи затягування судового процесу опонентом. Але як це все виглядало на практиці? Які видатки на судовий процес закладалися в оплату праці адвоката, а які відшкодував клієнт окремо від винагороди? Як виглядав прибуток адвоката на тлі професійних доходів служителів судово-адміністративних установ?

На жаль, інформативні ресурси для докладного з'ясування цих та суміжних питань поки що доволі обмежені. У тих нечисленних випадках, коли вдавалося виявити свідчення про платню адвокатам, значаться зазвичай лише суми. І тільки судова справа клієнтки О. Лебедевої проти адвоката Х. Михайлова (1747–1750) містить розлогу інформацію. Контракт між адвокатом і клієнткою, чолобитні обох, реєстр видатків адвоката за рік — усе це підіймає завісу над кухнею оплати адвокатських послуг. Відомий також реєстр згаданого вище адвоката ієромонаха Йоаникія Зінковського зі стислим описом видатків, понесених під час судового процесу в Генеральному військовому суді⁵. Реєстр дає змогу з'ясувати загальні витрати адвоката, який перебував в інших умовах, ніж Х. Михайлов, а саме — у більш-менш класичній ситуації, коли платити слід було майже за все, окрім оренди житла. Таким чином можна оцінити приблизну суму, від якої мали відштовхуватися клієнт та адвокат при усталенні платні за адвокатські послуги приїжджого адвоката.

Для точнішого уявлення про специфіку винагороди за адвокатську працю важливо подивитися, якого типу справи чекали на Х. Михайлова. Як свідчить вірча чолобитна клієнтки, адвокат упродовж календарного року мав вести і маєткові справи (потенційно найтриваліші та найдорожчі), і кримінальні. Букет завдань, перелічених у вірчій чолобитній та продубльованій у контракті, справді вражає: «... в суді військовому Генеральному з Уляною Вілчичкою про неналежний продаж хутора мого Полошковського з усіма угіддями та з Леонтієм Шликевичем про підтоплення млинів і про заборонену старовинну дорогу... також і з іншими кривдниками моїми: Яковом Годуном про заволодіння ниви та про інші речі, і з ямпольським сотником Каневецьким про гвалтовний напад на мій млин

² Сокирко О. Скільки коштує порозуміння? «Поклони» та накладки в українських судах першої чверті XVIII ст. // Соціум. Альманах соціальної історії. — К., 2007. — Вип. 7. — С. 195–209.

³ ЦДДАК України. — Ф. 53. — Оп. 2. — Спр. 168. — Арк. 60.

⁴ Сокирко О. Знач. твір. — С. 200.

⁵ Там само. — С. 198.

та про пограбування коней та побиття людей»⁶. Крім того, О. Лебедева включила до адвокатського пулу й усі ймовірні майбутні справи: «... які будуть мені образи, чого Боже збав, від кого на мене, якої чолобитної та в пошуку моїх втікачів і в доставленні грошей на прожиття та в іншому в усіх канцеляріях, в суді і доказів, і у відповідях, і в чому належить по тих справах підписуватися і до кінця тих справ упродовж цілого року працювати»⁷. Зрештою, адвокат мав опікуватися ймовірними канцелярськими потребами сина та небожа О. Лебедевої: «І живучи йому, повіреному Михайлову, в тому моєму дворі квартирою, про отчих сина мого Михайла та небожа Кіндрата писати»⁸.

О. Лебедева та Х. Михайлов надзвичайно ретельно підійшли до питання про ціну послуг адвоката й порядок розрахунків, виклавши все детально на папері. З'ясується, що оплата праці адвоката могла бути не тільки грошима, а й комбінованою, грошово-натуральною, залежно від платоспроможності клієнта, обставин і тривалості ведення справи. У нашому випадку гостро постало питання про квартирування та харчування, оскільки всі справи мали слухатися у Глухові у різних судових інстанціях, а Х. Михайлов ще не мав свого житла у столиці Гетьманщини, бо лише незадовго до того перебрався з Почепа. Для О. Лебедевої видатки на житло адвокату суттєво здешевлювалися тим, що вона мала власну нерухомість у Глухові, де міг би принагідно зупинитися адвокат. Зрозуміло, що ця обставина не могла не вплинути на величину суто грошової винагороди за адвокатські послуги.

Отож у кінцевому рахунку О. Лебедева та Х. Михайлов зійшлися на грошовій складовій у сумі 50 рублів за ведення адвокатом виключно всіх судових справ клієнтки упродовж календарного року, починаючи з 10 березня 1747 р. Решту О. Лебедева мала відшкодувати в натуральній формі. «А за працю його, повіреного, дати йому річної платні готових грошей п'ятдесят рублів, пару сукон шойно пошитих, а саме: кантуш французького сукна без пузунента, саф'ян голевний ... Які ж крім писаних вище двох справ з Вилчихою та Шлиневичем будуть їм, повіреним, справи проваджені та вирішені в тому році, з тих справ брати йому, повіреному Михайлову, з надлишків проторів (видатків. — *Авт.*) із стягнення за втікачів моїх людей грошей половину»⁹.

Встановлювалася й почерговість оплати відповідно до ефективності докладених зусиль, що, за задумом, мало стимулювати Х. Михайлова

якнайретельніше виконувати свої функціональні обов'язки: «З яких грошей по вирішенні тих двох справ з Валчичкою та Шлиневичем у суді військовому Генеральному дати половинну частину, тобто двадцять п'ять рублів, а сукна пошити до свята, що надходить, Світлого Христового Воскресіння, а решту двадцять п'ять рублів по закінченню року віддати»¹⁰.

Окремо в контракті передбачалося, що О. Лебедева компенсує своєму адвокату кошти проживання у Глухові, включно з харчуванням. Задля цього вона зобов'язувалася поселити Х. Михайлова до свого столичного будинку, забезпечити паливом на опалювальний сезон та харчами: «Жити, йому, повіреному моєму, той цілий рік квартирою в глухівському білоколовському дворі без винаймання на моїх харчах та паливі і виробити на хуторі моєму моїми дровами та всякими харчами горілки дві куфи (80 літрів. — *Авт.*), винникам платити за роботу своїми грошима, та свій хліб, привізши, змолоти в моєму млині без десятини»¹¹.

Враховуючи, що адвокат уклав контракт на цілий рік, видатки по цій статті клієнтка понесла справді шалені. Для оцінки їх приблизного обсягу можна скористатися з даних реєстру військового товариша Стародубського полку Івана Улізка, який у 1725–1727 рр. судився в Генеральній військовій канцелярії з двоюрідним братом Михайлом за спадщину свого батька. Так-от лише харчі упродовж чотиритижневого перебування у Глухові обійшлися Іванові в 3 рублі¹². Як канцелярист, тобто не член значного військового товариства, та набагато бідніша людина (без жодної власності, навіть без нерухомості) Х. Михайлов не міг під час переговорів з клієнткою претендувати на щедрішу оплату харчування. А отже, за повний рік набігало до 40 рублів. По факту Х. Михайлов пізніше оцінив свої реальні видатки на харчі та паливо у 24 рублі¹³ більш ніж скромно. Принагідно слід сказати, що адвокат ієромонах Йоаникій Зінковський тратив у Глухові набагато більше — 8 рублів за неповні два тижні або понад 210 рублів на рік, правда, не тільки на себе, а й на кількох монастирських, яких мав при собі¹⁴. Купівельна спроможність рубля в ті часи була дуже великою. Приміром, у 1740 р. Іван Сінничий з села Мачухи Полтавського полку продав полтавському полковому обозному Іванові Левенцю «орне поле з сінокосом та озером» за 15 рублів¹⁵, а роком раніше пирятинський козак Микита

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

¹² Сокирко О. Зазнач. твір. — С. 209.

¹³ ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 10350. — Арк. 11.

¹⁴ Сокирко О. Зазнач. твір. — С. 209.

¹⁵ Полтавська міська книга (1668–1740) / упор. В. Ринсевич. — К., 2016. — С. 529.

⁶ ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 10350. — Арк. 8–9.

⁷ Там само. — Арк. 9 зв.

⁸ Там само. — Арк. 12.

⁹ Там само.

Макаренко збув свою «луку сіножатну на Зарічці над річкою, яку прозивають Бистрою», пирятинському сотнику Григорію Корнієвичу за... 3 рублі¹⁶.

Зрештою, клієнтка також зобов'язалася понести всі канцелярські видатки свого адвоката та кошти його можливих поїздок в інтересах судових справ. Про все це у контракті містився такий запис: «На посильних же і папір та на інші канцелярські видатки повинна я, Олена, свій кошт давати і куди випадуть йому, повіреному, по моїх справах поїздки, на ті поїздки давати повинна я, Олена, своїх коней і людей безвідмовно»¹⁷.

Як бачимо, у контракті прямо не було прописано тільки порядок сплати адвокатом у судах «пересудів» та «поклонів». Водночас побіжна згадка в контракті про право Х. Михайлова мати дохід «із залишків проторів»¹⁸ однозначно свідчить про обговорення сторонами проблеми обов'язкових та добровільних внесків у судах і вирішення її на користь того, що клієнтка окремо виділятиме необхідні кошти в межах загальноприйнятого стандарту. Адвокат же міг обійтися без шкоди для справи меншими виплатами, заощадивши для себе певну суму. Швидше всього, проплати на ці потреби проходили за статтею «інші канцелярські видатки», інакше адвокат мусив би постійно набридати клієнтці, що явно не влаштовувало обох. На користь припущення про саме такий порядок відшкодування «пересудів» та «поклонів» свідчить відсутність згадок про обидва у річному реєстрі видатків, поданому Х. Михайловим до Генеральної військової канцелярії¹⁹. Було б дивно, якби адвокат, оскаржуючи клієнтку, не вніс відповідних сум, якби вони проходили окремою складовою його видатків.

Отже, в цілому за рік захисту інтересів своєї клієнтки по всіх її справах Х. Михайлов мав отримати чистого прибутку 50 рублів грошима та не менше натуральною оплатою. Сукна, які такі були йому передані, потягнули, за його оцінками, на 20 рублів, на думку ж клієнтки, — 6 рублів. За дві куфи горілки Х. Михайлов скромно виставить пізніше О. Лебедевій борг 10 рублів (ціна виробництва), сама ж клієнтка при укладення контракту брала в розрахунок ринкову ціну — 11 рублів за куфу. Окреме місце посідав прибуток у вигляді безкоштовного обмолоту хліба²⁰.

Два останні різновиди натуральної винагороди потенційно могли принести адвокату значний прибуток. Звісно, що спожити за

рік передбачену величезну кількість горілки (80 літрів) Х. Михайлов фізично навряд чи осилив би: хто ж візьме в адвокати гіркого п'яницю. Тому в контракті закладалася вірогідність продажу більшої частини оковитої. А пункт про обмолот хліба взагалі теоретично відкривав необмежені можливості для прибутку, оскільки не встановлював граничної кількості обмолоченого. Проте чи був спроможним Х. Михайлов скористатися з наявних можливостей поправити свої статки?

Загалом адвокат, перебуваючи — і це слід особливо підкреслити — на повному утриманні клієнтки, розраховував за рік праці сумарно отримати щонайменше 80 рублів (50 рублів базової платні, 20 рублів сукнами, 10 рублів горілкою) з можливістю добре заробити на безкоштовному обмолоті хліба. Такий дохід на ті часи вважався вельми солідним. Достатньо сказати, що в Києві, найбільшому місті Гетьманщини (25 тис. населення в 1742 р.²¹), урядники органів місцевого самоуправління (охоплювало лише Поділ) мали куди меншу платню. У 1752 р. бурмістр та райця отримували по 60 рублів річної платні, канцелярський реєнт — 40 рублів, канцеляристи та інші урядники — від 10 до 16²². Проте на відміну від Х. Михайлова, урядники не перебували на повному пансіоні, а мусили з цих грошей утримувати себе й родину. Правда, всі вони могли мати доходи й від іншої діяльності, але справи це не змінювало.

Додатковим підтвердженням високих доходів адвоката слугує той факт, що, перебравшись до Глухова з Почепа, Х. Михайлов через рік-два роботи на користь О. Лебедєвої вже розпочав будувати у столиці власний будинок та ще й затягував задля цього кредити, явно розраховуючи повернути їх з адвокатських доходів²³. Не злякала й убивча кредитна ставка, яка мало чим поступається здирницькій сучасній — від 20 до 32 %²⁴.

Слід зазначити, що в 1754 р. той-таки Київський магістрат на адвокатів, які боронили його інтереси тільки в Генеральному військовому суді та Генеральній військовій канцелярії, витратив кругленьку суму. У відомості міститься такий запис про видатки: «На побувалих в Києві по ордеру Генеральної військової канцелярії і по наданій звідти інструкції з Генерального військового суду по скаргах Київського магістрату на сотника і київських козаків за шинкуваннями

¹⁶ Стороженки. Фамільний архив. — К., 1908. — Т. VI. — С. 345.

¹⁷ ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 10350. — Арк. 12.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само. — Арк. 11.

²⁰ Там само. — Арк. 1, 11.

²¹ М. В.-Б. Население Киева в 1742 г. // Киевская Старина. — № 4. — 1888. — С. 10.

²² Молчановский Н. Бюджеты Киева в середине XVIII века // Киевская Старина. — 1898. — № 1. — С. 81.

²³ ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 10350. — Арк. 12.

²⁴ Сокирко О. Зазнач. твір. — С. 209.

ними на шкоду Київського магістрату недозво- леним і забороненим напоєм горілкою, за від- биття київських в'язниць, за побиття козаками київських міщан та про інше, комісієнтів, а саме: малоросійських полків ніжинського полкового судді Василя Кулаковського та полкового пере- яславського писаря Данила Каневського, сотника басанського Івана Нестелія та військового канце- ляриста Якова Давидовського, писців та інших служителів і козаків — тобто на харчі, напої, в заплату за їхні труди і на годівлю коней; також по тих таки магістратських справах, посилаючи кур'єрів, повірених до Глухова в Генеральну вій- ськову канцелярію та в Генеральний суд, винай- маючи їм підводи, на різні презенти, в платню за їхні труди та інші видатки утримано в 1754 році 1127 р. 37, 5 к.»²⁵.

Цілком порівняльною з доходами Х. Михай- лова від адвокатських практик виглядає платня інших адвокатів, що дає можливість впевнено узагальнювати. Але у тих випадках, коли джерела подають інформацію про неї, йдеться про чистий заробіток за одну справу, без зобов'язань клієнта витрачатися на оренду житла та харчі. І знову ж таки, як і в ситуації з адвокатом О. Лебедевої, конкретні цифри засвітилися на сторінках доку- ментів у зв'язку з конфліктами між адвокатом і клієнтом. Усі ці справи так само точилися навколо призначення адвоката на судовий про- цес з приводу нерухомого майна. Гіпотетично праця адвоката у таких випадках мала б бути винагороджена щедріше. До всього показники платні у нічим між собою не пов'язаних справах зближені, що, безумовно, свідчить про вірогід- ність наведених даних.

Скаржачись до Генеральної військової кан- целярії на дії адвоката Василя Білопольського, чоловік клієнтки, московит відставний полков- ник Федір Петров, у чолобитній до гетьмана Кирила Розумовського зазначав, що платня адво- кату була визначена «за домовленістю» і що «він, Білопольський, зобов'язав себе власноручною підпискою, точну копію якою при цьому повідо- мляю». Скільки ж заплатила останньому дружина полковника Уляна, оскаржена дружиною остер- ського намісника Онофрія Журавського та вій- ськовим канцеляристом Онофрієм Причарою в неправомірному заволодінні млином на р. Остер? Як повідомляв Ф. Петров, «цьому ж Білопольському від дружини моєї за домов- леністю за працю грошей сорок рублів, з яких Білопольський за тією домовленістю і прийняв домовлену кількість грошей двадцять рублів, а на відправлення, на папір та на інші потреби п'ять рублів»²⁶. Підписка В. Білопольського містить

²⁵ Молчановский Н. Указ. соч. — С. 73.

²⁶ ЦДІАК України. — Ф. 56. — Оп. 1. — Спр. 55. — Арк. 2.

аналогічні дані, уточнюючи, що адвокат мав решту грошей отримати «після вирішення справи»²⁷.

Схожі цифри фігурують у донесенні віце- капрала Романа Струтинського від 25 вересня 1750 р., який успадкував від свого батька затяжну справу проти прилуцького полковника Гната Галагана. Останній у містечку Вереміївка «в різних роках різні спричинив збитки та гра- бунки відібранням ґрунтів та іншого». Батько Романа Струтинського розпочав судовий про- цес ще в 1734 р. Син же скаржився гетьманові К. Розумовському, що вже сам поніс великі збитки через всіляке затягування справи актуальним прилуцьким полковником Григорієм Галаганом. Серед цих збитків зазначено й тридцять рублів видатків на адвоката, найнятого в Україні²⁸.

Козаки Кропивнянської сотні Переяславського полку, скаржачись до Генеральної військової кан- целярії на свого адвоката Максима Петровича (1756), зазначали, що той взяв з них готівкою 60 рублів та чималу платню в натуральній формі²⁹.

Найменшу з відомих наразі випадків суму запросив за свої адвокатські послуги військовий канцелярист Гаврило Снісаревський. У 1760 р. він взяв від виробника селітри з Гадяча Якова Коновалова «по позову його на військового това- риша Йосифа Високого за пограбування ним у зазначеного Коновалова заводських речей, так по інших його справах повіреним в Глухові, за працю десять рублів»³⁰. Окрім того, за домовле- ністю з клієнтом адвокат позичив під розписку «як на використання по тих позовах, так і для про- живання в Глухові» ще десять рублів в опошнян- ського сотника Лева Биковського. Борг остан- ньому мав відшкодувати Я. Коновалов³¹. Мізерна, прямо скажемо, сума річної платні порівняно бодай із заробітком того ж Х. Михайлова може бути пояснена двома чинниками. По-перше, ймовірно, судові справи, за які брався адвокат, не були складними. По-друге, Г. Снісаревський неодноразово надавав гадяцьким селітрянникам різні послуги, зокрема й дуже витратні (їздив, наприклад, в їхніх інтересах до Москви та Санкт- Петербурга)³², а тому в цьому випадку міг правити з постійного клієнта низьку платню в розрахунку на більші заробітки в майбутньому.

Важливу інформацію, яка урізноманітнює уявлення стосовно оплати праці адвоката, міс- тить справа 1750 р. Олени Кальницької, дружини значкового товариша Трохима Кальницького,

²⁷ Там само. — Арк. 4–4 зв.

²⁸ Інститут рукопису Національної бібліотеки Укра- їни ім. В.І. Вернадського. (далі — ІР НБУВ). — Ф. 1. — Спр. 50594–50658. — Арк. 325–326.

²⁹ ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 1. — Спр. 1493. — Арк. 1.

³⁰ Там само. — Оп. 3. — Спр. 17731. — Арк. 2.

³¹ Там само.

³² Там само.

проти бунчукового товариша Артема Міхна. О. Кальницька призначила своїм адвокатом козака Смілянської сотні Лубенського полку Луку Яснопольського. Той був досвідченим адвокатом. Принаймні вже двічі виконував такі функції. Першого разу захищав інтереси глухівського міщанина Родіона Дмитрієва (1742) у кримінальній справі проти міщанської ж родини Драгунів, а вдруге — козаків Смілянської сотні, які в 1749 р. розпочали судитися з Києво-Печерською лаврою за толоку³³. Тож не міг виглядати простаком в усьому, що стосувалося винагороди. І справді вдалося йому виторгувати чимало. У документах справи є не тільки пряма вказівка на контракт, укладений між Л. Яснопольським та О. Кальницькою з приводу платні, а й свідчення, які проливають світло на розміри винагороди за адвокатські послуги у тому разі, коли клієнт на момент призначення адвоката був нездатний потягнути всі належні проплати: адвокатська платня, «наклади», «пересуди», «поклони».

Олена Кальницька на початку 1750 р. позивалася в Генеральній військовій канцелярії з Артемом Міхном за право володіти грибовичівськими маєтностями, які їй дісталися після смерті першого чоловіка, березненського отамана Григорія Фінаєвського³⁴. Але молодиця не мала чим сплатити за адвокатські послуги та за обов'язкові й не обов'язкові судові виплати. Лука Яснопольський погодився виконувати функцію адвоката по справі і покрити власним коштом абсолютно всі видатки на судовий процес. Умова, яка при цьому висувалася, полягала в тому, що половина відсудженого маєтку переходила до його власності: слід гадати, після ознайомлення з аргументами Олени Кальницької, адвокат дійшов висновку про те, що має всі шанси триумфувати. Домовленість була оформлена спеціальною письмовою угодою, яку клієнтка мала внести до актових книг Березненської сотні і яка була виписана дуже ретельно. Передбачався навіть форс-мажор — смерть адвоката. У такому випадку все зароблене мало відійти спадкоємцям Л. Яснопольського. До того ж далекоглядний адвокат підстрахувався і тим, що змусив Олену внести відповідний запис ще й до вірчої чолобитної, а останню оформити строго до вимог указу «Про форму суду» (на всяк випадок). З огляду на важливість цього запису наведемо його повністю:

«Між тим, з огляду на те, що мені оголошених грибовичівських маєтків доходити судом

через убозтво моє неможливо, я, найнижча, учинила з доброї моєї волі без будь-якого найменшого примусу зі згаданим канцеляристом Яснопольським письмовий договір в тій силі, щоб він, Яснопольський, усіх спадкових моїх грибовичівських маєтків доходив сам справжньою своєю працею і коштом, на що і право моє на нього, Яснопольського, влила. А коли міг би що з тих маєтків дійти, і з тих повинна я прийняти одну тільки половину, а інша половина рівна за працю і кошт повинна за ним, Яснопольським, або його спадкоємцями бути у вічному володінні, як докладно зображено в тому договорі або уступному записі, наданому від мене йому, Яснопольському, при упроханих мною чесних сторонніх людях за рукою й печаткою моєю та того, хто підписався замість мене. Тільки такого запису в суд Генеральний не повідомила тому, що його ще в належному уряді до занесення не надала, бо йому, Яснопольському, з тим записом в містечко Березне досі відлучитися було неможливо»³⁵.

У цілому немає сумнівів щодо солідності платні, яка призначалася адвокату Луці Яснопольському. Її точні розміри, на жаль, з'ясувати складно, адже не вдалося встановити склад грибовичівських маєтків (а звідси і їх вартість). Проте у будь-якому разі зрозуміло, що найняти адвоката у цій справі коштувало немало, що виразно перегукується з контрактом, укладеним між О. Лебедевою та Х. Михайловим.

У той же час мала місце практика, коли позивачі чи позвані воліли обходитися без адвоката. Особливо багато таких справ припадає на другу половину XVII ст. Та й у XVIII ст. натрапляємо на чимало прикладів, коли бунчукові, значкові товариші, люди з солідними маєтками (без цього неможливо було стати бунчуковим, військовим чи значковим товаришем), намагалися по можливості не брати адвокатів. Приміром, самостійно вів свою справу бунчуковий товариш Семен Лизогуб, який у 1732 р. судився за позовом Агафії Безбородько, вдови значкового товариша переяславського полку Якова Безбородька, про самовільне закладення на землях останнього хуторів і млинів над р. Мірка Оржиця. Агафія ж Безбородько залучила адвокатом свого сина Семена³⁶. А бунчуковий товариш Василь Дмитрашко Райча у справі зі вдовою Оленою Володковською (1735) спершу судився сам, але потім, відчувши, очевидно, що не витримує конкуренції з адвокатом останньої Пилипом Купчинським, найняв і собі адвоката перекладача Тимофія Сенютовича³⁷. Можна припустити, що

³³ Омельчук В. Києво-Печерська лавра в політико-правовій моделі Гетьманату за правління Кирила Розумовського. — Київ, 2016. — С. 302; ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 8393. — Арк. 2.

³⁴ ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 10272. — Арк. 2.

³⁵ Там само. — Арк. 2–2 зв.

³⁶ ІР НБУ. — Ф. 1. — Спр. 51498–51680. — Арк. 469–484.

³⁷ Там само. — Ф. 1. — Спр. 53012–5412. — Арк. 7–8, 14–15, 25–27, 43.

намір заощадити на оплаті адвокатських послуг був тим чинником, який нерідко спонукав вдаватися до послуг родичів, а не наймати адвоката з вулиці.

Як бачимо, адвокатські практики приносили гідний дохід у Гетьманщині. Винагорода адвокату виплачувалася у грошовій та натуральній формі, враховуючи низку обставин: кількість справ, необхідність проживання в іншому місті, фінансові можливості клієнта сплатити грішми чи компенсувати наданням житла, харчів, підвод тощо. Впроваджувалися й елементи прив'язування

розміру платні до ступеня ефективності докладених адвокатом зусиль. Існування ж натуральної складової надзвичайно рельєфно відображає високі видатки на послуги адвоката. У поєднанні з високою купівельною спроможністю грошей адвокатський хліб принципово створював можливість неухильно нарощувати статки, прикупляти землі та двори. Абсолютно конкурента платня надавала адвокатській діяльності неабиякої привабливості та престижу, сприяючи формуванню професійної адвокатури.

ДЖЕРЕЛА

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. (далі — ІР НБУВ). — Ф. 1. — Спр. 50594–50658. — Арк. 325–326.
2. ІР НБУВ. — Ф. 1. — Спр. 51498–51680. — Арк. 469–484.
3. ІР НБУВ. — Ф. 1. — Спр. 53012–5412. — Арк. 7–8, 14–15, 25–27, 43.
4. М. В.-Б. Население Киева в 1742 г. // Киевская Старина. — № 4. — 1888. — С. 8–21.
5. Молчановский Н. Бюджеты Киева в середине XVIII века / Н. Молчановский // Киевская Старина. — 1898. — № 1. — С. 69–86.
6. Омельчук В. Києво-Печерська лавра в політико-правовій моделі Гетьманату за правління Кирила Розумовського / В. Омельчук. — К., 2016. — 235 с.
7. Полтавська міська книга (1668–1740) / упор. В. Ринсевич. — К., 2016. — 184 с.
8. Сокирко О. Скільки коштує порозуміння? «Поклони» та «наклади» в українських судах першої чверті XVIII ст. / О. Сокирко // Соціум. Альманах соціальної історії. — К., 2007. — Вип. 7. — С. 195–209.
9. Стороженьки. Фамильный архив. — К., 1908. — Т. VI. — 581 с.
10. Центральний державний історичний архів України м. Київ (далі — ЦДІАК України). — Ф. 51. — Оп. 1. — Спр. 1493.
11. ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 8393.
12. ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 10272.
13. ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 10350.
14. ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 10586.
15. ЦДІАК України. — Ф. 51. — Оп. 3. — Спр. 17731.
16. ЦДІАК України. — Ф. 53. — Оп. 2. — Спр. 168.
17. ЦДІАК України. — Ф. 56. — Оп. 1. — Спр. 55.

REFERENCES

1. Institut rukopysu Natsionalnoii biblioteki Ukraini im. V.I. Vernadskoho. (dali — IR NBUV). — F. 1. — Spr. 50594–50658. — Ark. 325–326
2. IR NBUV. — F. 1. — Spr. 51498–51680. — Ark. 469–484
3. IR NBUV. — F. 1. — Spr. 53012–5412. — Ark. 7–8, 14–15, 25–27, 43.
4. M.V.-B. Naseleniie Kieva v 1742 g. // Kievskaiia starina. — № 4. — 1888. — S. 8–21.
5. Molchanovskii N. Biudzhety Kieva v sredine XVIII veka / N. Molchanovskii // Kievskaiia starina. — 1898. — № 1. — S. 69–86.
6. Omelchuk V. Kyievo-Pecherska lavra v politiko-pravovii modeli Hetmanatu za pravlinnia Kyryla Rozumovskoho / V. Omelchuk. — K., 2016. — 235 s.
7. Poltavska miska knyha (1668–1740) / upor. V. Rinsevych. — K., 2016. — 184 s.
8. Sokyрко O. Skilky koshtuie porozuminnia? «Poklony» ta «naklady» v ukrainskykh sudah pershoi chverti XVIII st. / O. Sokyрко // Sotsium. Almanakh sotsialnoi istorii. — Vyp. 7. — K., 2007. — S. 195–209.
9. Storozhenky. Familnyi arkhiv. — K., 1908. — T. VI. — 581 s.

10. Tsentralnyi derzhavnyi istorichnyi arkhiv Ukrainy m. Kyiv (dali — TsDIAK Ukrainy). — F. 51. — Op. 1. — Spr. 1493.
11. TsDIAK Ukrainy. — F. 51. — Op. 3. — Spr. 8393.
12. TsDIAK Ukrainy. — F. 51. — Op. 3. — Spr. 10272.
13. TsDIAK Ukrainy. — F. 51. — Op. 3. — Spr. 10350.
14. TsDIAK Ukrainy. — F. 51. — Op. 3. — Spr. 10586.
15. TsDIAK Ukrainy. — F. 51. — Op. 3. — Spr. 17731.
16. TsDIAK Ukrainy. — F. 53. — Op. 2. — Spr. 168.
17. TsDIAK Ukrainy. — F. 56. — Op. 1. — Spr. 55.

Виктор Брехуненко

АДВОКАТСКИЙ ХЛЕБ: ЗАРАБОТОК АДВОКАТОВ В ГЕТМАНЩИНЕ

В статье исследуются особенности вознаграждения за адвокатские услуги в Гетманщине. Проанализированы стратегии адвокатов и клиентов, влияние издержек судопроизводства, структура заработной платы адвокатов, зависимость доходов от типа судебных дел, конфликтные ситуации, которые возникали между адвокатами и клиентами по поводу оплаты. Вознаграждения адвокатов рассмотрены на фоне доходов должностных лиц и масштаба цен.

Ключевые слова: адвокаты, клиенты, Гетманщина, вознаграждение, судебная система.

Viktor Brekhunenko

LAWYER'S BREAD: INCOME OF LAWYERS IN THE HETMANATE

The article is the first attempt to investigate specific features of the lawyer's salary in the Hetmanate. The problems are researched on the base of the unknown sources which were founded by the author in the Ukrainian archival collections. The strategies of lawyers and clients, the influence of the expenses of legal proceedings on the quantity of salary, the types of the lawyer's salary, the conflicts between lawyers and clients in the field of the salary are analysed. Simultaneously the lawyer's income was compared with the income of another officials of the Hetmanate. The practices of the rewards for lawyers that took place in the Hetmanate shows that the Ukrainian's judicial system had been developed for the European model. The lawyers and clients signed the contract which determined the rights and obligations for the both of them. The salary of the lawyers was very high and reflected their significance in the Hetmanate.

Key words: lawyers, clients, Hetmanate, salary, income, judicial system.

Дата надходження статті до редакції: 22.05.2017 р.